

Dávid Géza

A Kirkai szandzsák megalapítása és első bégje

A Budai vilájet közigazgatási beosztása az idők során sokat változott. A belső területeken egy pont után – kisebb átalakulások dacára – meglehetősen állandóságról beszélhetünk, a peremrégiókban azonban, hasonlóan a birodalom más végvidékeihez, az esetleges új hódítások függvényében, illetve más, stratégiai és gazdasági megfontolások okán később is új szandzsákok születtek. Némelyikük rövid életűnek bizonyult, mások hosszabban álltak fenn, s akadt olyan, amelyiket más tartományhoz csatoltak. A Budához csak igen rövid ideig sorolt (mert hamarosan a Boszniai beglerbégység részévé tett) egyik legkésőbb létrehozott képződmény a Kirkai (más néven Likai) szandzsák volt. E dolgozat témája elsősorban ennek az egységnek a kialakítása és első vezetőinek kiléte, de itt-ott kénytelen leszek kisebb-nagyobb kitérőket is tenni.¹ Eredendően nem terveztem a Memibegovicsek² bonyolult történetét érinteni, de aztán kényszerűen belekeveredtem a kérdéskörbe.

A Kirkai szandzsák létrehozatala

Az 1578–1588 között a beglerbégekről és a szandzsákbégekről (*ümera*) vezetett központi kimutatásban a Budai beglerbégésnél mintegy pótlólagos bejegyzésként, az egyébként betöltetlen bihácsi kapudánság (hajóhad-parancsnokság) után az alábbi szöveget találjuk:

„A Pozsegai *livában*³ lévő Kirka (horvát Krka) folyón túli részek,⁴ Kotár⁵ és Koribáva (horvát Krbava)⁶ *livája*. A budai beglerbég levele értelmében [a nevezett

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2024.1.49>

¹ Köszönöm Fazileta Hafizović, Hatice Oruç, Weisz Boglárka, Okan Büyüktapu, Fodor Pál, Mehmet İnbaşı, Kovács Nándor, Lakatos Bálint, Pálffy Géza, Pfeiffer Attila, Marko Šarić és Sudár Balázs különféle segítségét a tanulmány készítése során.

² Róluk többször írt Sudár Balázs és Nedim Zahirović alább idézendő munkáikban.

³ A szandzsák szinonimája; mindkettő ’zászló’-t jelent.

⁴ A szöveg alapján nem egyértelmű, hogy hány folyóra gondoltak itt, de mint rögtön látni fogjuk, egyre.

⁵ Többek között Krbáz, Kobár, Komár is szóba jöhetne olvasatként, de valószínűleg a Ravni Kotar-i térséggel azonos, amely már 1585-ben *náhiye*-központként (*nahiye* – kb. járás) bukkan fel. Ld. Fazileta Hafizović, *Kliški sandžak od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537–1645. godine)*. (Orientalnu Institut u Sarajevu, Posebna izdanja, 46.) Sarajevo, 2016, 27.

⁶ A diakritikus pontok hiányában ezúttal is számos variáció képzelhető el: Korinák,

területek] 200 000 akcse [évi jövedelemmel] Mehmednek, az unai kapudánnak⁷ szandzsákként adattak. [Az összegbe] beszámították *ziámetjét* (nagyobb szolgálati birtok), amely 34 800 akcsényi *ziámet* helyett [csak] huszonkétezer-nyolcszáz [akcsét] tett ki.⁸ Azzal a feltétellel [nevezték ki], hogy másutt ne kapjon szandzsákot (szó szerint: „más helyen ne legyen szandzsák”). 987. zilkáde 20. (1580. január 8.) Kiutalási okmányt kapott az említett módon. 987. zilhiddze 22. (1580. február 9.) 200 000 [akcse].”

Ez alá egy másik kéz odaírta: „[Most már] Boszniához tartozik.”⁹

Nem volt könnyű értelmezni a fenti sorokat. Knin, a címben jelzett közigazgatási egység központja és az egész Kirka-vidék meglehetősen távol esik Pozsegától. Miért hozták összefüggésbe vele? Erre nehéz választ adni. Éppen emiatt egy ideig még az is felmerült, hogy talán a magyar részen Kerkaként (de Szlovéniában ugyancsak Krka formában) ismert vízfolyásra gondolhattak, amelyhez a 6. jegyzetben említett, Pozsega közelében található Koziják-hegy illett volna. Ebben az esetben elvetélt elképzelésről beszélhetnénk, amelyre más példákat is lehetne hozni.¹⁰

Később el kellett vetni ezt a feltevést, hiszen ilyen szandzsák máskor sohasem bukkan fel abban a térségben. Emellett az sem valószínű, hogy szinte egyidejűleg két – azonos nevű – közigazgatási egységet hoztak volna létre errefelé. Ugyanis több más adat is arra utal, hogy Pozsegától délebbre-délkeletre ekkortájt hívták életre a Kirkai szandzsákot. Így amikor 1580. szeptember 17-én Joachim von Sinzendorf a Boszniai vilájet megalapításáról beszámol,¹¹ annak

Foribák és hasonlók. Pozsegától délnyugatra találni egy Koziják nevű hegyet (<https://mapcarta.com/18816824>; 2024. május 5.), egy ideig azzal próbáltam kapcsolatba hozni, de – az alább kifejtettek értelmében – ez nem jó megfeleltetés. Hosszas fejtörés után jutottam a fenti olvasathoz s arra a belátásra, hogy a Krbava-régió rejtezik mögötte.

⁷ Nenad Močanin, Kapudánságok a bosnyák határvidéken a 16–18. században. *Aetas* 14 (1999/4) 53 szerint nem létezett unai kapudánság. Ő a biháciról tud. Adatunk ellentmond ennek.

⁸ Ebben az időszakban gyakran előfordult, hogy nem sikerült kiutalni a javadalmazottak teljes járandóságát.

⁹ İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (korábban Başbakanlık Osmanlı Arşivi, a továbbiakban BOA) Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 26 (egy másik számozás szerint p. 28). Az eredeti szöveg így szól: *Liva-i maveraü' n-nehr-i Kirka ve Kotar/Krbaz ve Koribava/Forinak/Koziyak der liva-i Pojega. Budun beglerbegisinin mektubı mucebince Una kapudanı Pojegada yigirmi iki bin sekiz yüz ziamete tekmilile 34 800 akçe üzere mutasarrıf olan Mehmede ziameti mahsub olmak üzere 200 000'le sancak tarikıyle ahar yerde sancak olmanak şartıyle buyuruldu, fi 20 zi'l-kade sene 987. Berat etdi vech-i meşruh üzere, fi 22 zi'l-hicceü'ş-şerife 987. 200 000. Bosnaya tabi olmışdur.*

¹⁰ Ilyen például az 1585-ben négy Somogy megyei várból kreált „Babócsai, Berzencei, Segesdi és Szöcsényi szandzsák”, amelyről később soha nem hallunk. Ld. Dávid Géza, Török közigazgatás a városban. In: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából*. Szerk. Bösze Sándor–Ravazdi László–Szita László. Szigetvár, 2006, 111.

¹¹ Felállítására 1580. szeptember 4-én került sor. Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 2. Kiadta:

egyik alkotó elemeként már említi a Likai szandzsákat,¹² amely később is a Kirkai másik neve volt.¹³ A bécsi iratokban később is Likaiként szerepel, s még 1581 márciusában is frissen kialakítottak mondják.¹⁴ Új voltának egyik – török oldalról származó – beszédes bizonyítéka, hogy valamivel később, 1583 tavaszán elrendelték az alakulat önálló összeírását. Így szól a vonatkozó rendelkezés:

„Parancs a Kirkai szandzsák összeírójának. A nevezett *livának* nincs külön összesített (*icmal*) és részletes (*mufassal*) deftere (összeírása), együtt van a Klisszai szandzsák deftereivel. Mivel jelentették, hogy a Kirkai *livának* külön összesített és részletes defterének kell lennie, meghagytam, hogy az eddig kiadott hatvanezer akcsén kívül a többit írd össze, és oszd ki, s minthogy Kirka önálló szandzsák, legyen külön összesített és részletes deftere! Megparancsoltam, hogy amikor ---¹⁵ megérkezik, az eddig kiadott hatvanezer akcsén kívül a többit te írd össze, és oszd ki; készítsd el külön összesített és részletes defterét, s küldd el őket boldogságos küszöbömhöz!”¹⁶

Szabatosabban összefoglalva: a Kirkai szandzsáknak korábban nem voltak saját defterei, minthogy az egész régió Klisszához tartozott. Önállóvá válva külön jegyzékeket kell készíteni róla. Az „eddig kiadott 60 000 akcse” valószínűleg úgy értendő, hogy vagy a bégnek, vagy általában az új formációnak még csak ennyit hasítottak ki a szomszédos területekből. Kideríthető, hogy a munkálatok 1585-re értek véget, ekkorra datálható a térség összeírása.¹⁷

Metin Kunt, *Sancaktan eyalete. 1550–1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi.* (Boğaziçi Üniversitesi yayınları, 154.) İstanbul, 1978, 150.

¹² Wien, Haus-, Hof und Staatsarchiv, Türkei I. Karton 42. Konv. 2. 1580. VIII–IX. 124–129.

¹³ A két megnevezést egyszerre látjuk a 17. században vezetett oszmán forrásban: „Kirkai, más néven Likai *liva*.” Kunt, *Sancaktan eyalete*, 185.

¹⁴ Türkei I. Karton 43. Konv. 3. 1581. III. 35–55, 59–77 (március 8-i levél; júliusban is vizsztatértek rá).

¹⁵ Innen hiányzik a kézbesítő neve.

¹⁶ Hasan Yıldız, *XLIX numaralı mühimme defteri (tahlil–metin)*. Yükek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi). İstanbul, 1996, 120, Nr. 261. – Egy hónappal korábban is foglalkoztak már az ügygyel, amikor arra utasították a boszniai beglerbéget, hogy válassza ketté a biztosi és az írnoki feladatkört. Valószínűleg alábecsülték a munkálatok bonyolultságát, ezért vélték első nekifutásra úgy, hogy elég lesz egy ember az elvégzésükre. Vö. Yıldız, *XLIX numaralı mühimme defteri*, 43, Nr. 98.

¹⁷ Vö. Fazileta Hafizović, Posjedi zvaničnika i njihovih porodica u Kliškom sandžaku u XVI stoljeću. *Znakovi vremena* 13 (2010/ljeto–jesen) 229/1. jegyzet (ma Isztambulban őrzik: BOA, Tapu defteri 622 – nem állt módomban megtekinteni). Ekkor 29 járás tartozott hozzá (Hafizović, *Kliški sandžak*, 27–28 azonosításai alapján): Vrana, Skradin, Karin, Novi és Stari Obrovac, Gradčac, Mazin, Strmička, Udovina, Bilaj Bunić, Knin, Zvonigrad, Stara Ostrovica, Obrovac, Cvituša, Karin, Mazin, Vrana, Skradin, Kožul – Hüsrev bég alapítványai, Nadin, Velin, Zvonigrad, Knin, Kotar, a Lika menti Novi, a Lika menti Cvituša, a Lika menti Medak, Perušić, Bilaj Barlet. (Nem ismerem a magyarátát annak, hogy egyes nevek miért ismétlődnek a felsorolásban.)

Leszűrhetjük tehát, hogy a Kirkai (Likai) szandzsák 1580-ban jött létre, s összeírására a következő években került sor.

Létezett-e korábban is Kirkai szandzsák?

Felvetődött, hogy a Kirkai szandzsák talán már évtizedekkel korábban is fennállt.¹⁸ Ezt a mintegy 100 évvel később író Pecsevi¹⁹ sorai sugallják, amelyeket így nyomtattak ki:

„Kadin (recte: Karin, ma Donji Karin Horvátországban²⁰) és Obrucsa (Obrovác, horvát Obrovac) vára elfoglalása. A 944. (/1537–1538.) évben az említett várat a nevezett (Hüszrev bég) és Gázi Murád bég szép igyekezetével meghódították és az uralkodói birodalomhoz csatolták.²¹ ... És most leválasztva, a Kirkai szandzsákhoz csatolták [öket].²² Először a megboldogult Araniz (recte: Aranid) fia

¹⁸ Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B, 13.) Wiesbaden, 1976, 56; Sudár Balázs, Török fürdők a hódoltságban. *Történelmi Szemle* 44 (2003) 256; Uő, Ki volt Jakováli Haszan pasa? *Pécsi Szemle* 9 (2006/1) 33.

¹⁹ Az időbeli távolságot részben kiegyensúlyozhatta, hogy a krónikás 1637. február 15-étől kb. egy évig éppen a Kirkai *livát* vezette, így megismerhette a helyi hagyományokat a szandzsák létrejöttéről. Vö. Fodor Pál, Egy pécsi származású török történetíró: Ibrahim Pecsevi. In: *Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok*. Szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József. (Pécsi Mozaik, 2.) Pécs, 2012, 151.

²⁰ Romjai egy kiemelkedésen ma is láthatók a Benkovachoz tartozó Popovići közelében, Donji Karin felé haladva. Ld. *Bukovica i Ravni kotari. Vodič kroz kulturnu baštinu*. Zagreb, 2013, 124–125.

²¹ Obrovácot (és gyaníthatóan Karint is) 1527-ben foglalták el az oszmánok, inkább Murád, akkor még vojvoda, mintsem Hüszrev hadai. Vö. Barta Gábor, Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. (Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez.) *Történelmi Szemle* 37 (1995) 5–6. Ezt követően Karin és Obrovác 1530-ban *náhiye*-központként szerepel a Boszniai szandzsákban: 91, 164, MAD 540 ve 173 numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik liválari icmâl tahrîr defterleri (926–939/1520–1533). I. *Dizin*. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 81. Defter-i hâkânî dizisi, X.) Ankara, 2006, 142, 158, 215 (térvép). – 1536 decemberében, azaz a hidzsra szerinti 943. évben mindkét várban *dizdâr* (várkapitány) működött, nevük alapján környékbeli áttértek lehettek (ld. M. Tayyib Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe belgeler koleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler. *Belgeler* 5–8 [1968–1971/9–12] 84). Látszólag tehát Pecsevi tévedett. Csakhogy Bosztán/Ferdi, aki Szulejmán korában élt, szintén 1537-re teszi a két erősség bevételeit (*Török történetírók*. II. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thüry József. Budapest, 1896, 98). Ezért elképzelhető, hogy rövid időre keresztény kézre kerültek, majd újra ellenük kellett vonulni.

²² Karin elfoglalásáról Evlija Cselebi ezeket szedte össze (Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 yazmasınun transkripsiyonu-dizini*. V. Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–İbrahim Sezgin. İstanbul, 2001, 244): „Ez is a horvát hitetlenek építménye. Megint csak Hüszrev bég hódította meg 944-ben. Most a Kirkai szandzsák része. ... Azt beszélük, hogy [Karin] korábban, Szulejmán hán idejében külön szandzsák volt, ahol Szarhos Ibrahim pasa apja, Arnavud Memi bég volt a *mirliva* (szandzsák-

Mahmúd választotta le,²³ amikor Jahjalu Szolak Mehmed bég²⁴ volt a klisszai bég. Sőt ismeretes, hogy Veli bég²⁵ ezzel kapcsolatban még gúnyolta/kritizálta is Mahmúd béget. Aztán amikor újra Klisszához volt csatolva, újra leválasztották Szarhos és Gázi Ibrahim pasa apja, Arnavud Memi bég [számára], azzal, hogy a határ a Kirka folyó legyen, s elnevezték Kirkai szandzsáknak.”²⁶

bég), aki egészen a Kirka folyóig uralta [a vidéket]. Később a hitetlenek lerombolták ezt a várat, mára csak egy nagy tornya maradt; erős vár volt, de jelenleg elhagyott.” A Karini szandzsákról sehol másutt nem esik szó, az utazó félreérthetett valamit. Ugyanezen az oldalon viszont Evlija kétszer is kitér a Kirkai szandzsák általa vélelmezett korai időszakára: Nadin (ma Benkovachoz tartozik, Horvátországban), majd Ivranja (Vrána, horvát Vrana) kapcsán. Utóbbinál kifejezetten hangsúlyozza, hogy „meghódításakor a Klisszai szandzsákhoz, majd Hüszrev pasa előterjesztésére a Kirkai szandzsákhoz csatolták”.

²³ Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 73 ezt – szerintem helyesen – úgy értelmezi, hogy ha valaki, akkor ő lett volna a korai kirkai bég. Igen ám, de a nevezett 1546 környékén még „csak” budai *alajbég*ként (a szandzsákbég beosztottja) működött. (Itteni javadalmait ld. Gyula Kaldy-Nagy, *Kanuni devri Budin tahrir defteri [1546–1562]*. (Ankara Üniuersitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, 177.) Ankara, 1971, 164/192. jegyzet, 168/197. jegyzet, 198/242. jegyzet, 211/255. jegyzet, 212/257. jegyzet, 217/265. jegyzet, 218/267. jegyzet és 302/374. jegyzet.) Ezt megelőzően nem lehetett szandzsákbég, ilyenfajta lecsúszásra ugyanis nincs példa. Sudár Balázs (An Aristocratic Albanian Family that Gained a Foothold and Emerged in the Hungarian Borderlands. The Aranids. In: *“These Were Hard Times for Skanderbeg, But He Had an Ally, the Hungarian Hunyadi.” Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts*. Ed. by Krisztián Csaplár. [Acta Balkano–Hungarica, 1.] Budapest, 2019, 27) ezen locus kapcsán csak területi vitáról beszél (ami expressis verbis nincs benne a passzusban). 1546 után viszont semmi nyoma bármiféle Kirkai szandzsáknak.

²⁴ Sudár (An Aristocratic Albanian Family, 27) Jahjapasazáde Mehmeddel hozza összefüggésbe, akinek klisszai bég volta még bizonyításra vár; Gévay Antal, *A’ budai pasák*. Pest, 1841, 6, Nr. 3. szerint 1534-ben móreai előljáró lett, hét évvel később pedig, Buda bevételekor anatóliai beglerbég. Újabb kutatások nyomán úgy tűnik, 1536-ban visszakerült Szendrőre, s akár 1541-ig ott szolgált. Vö. Olga Zirojević, *Tursko vojno uredjenje u Srbiji (1459–1683)*. *L’organisation militaire turque en Serbie (1459–1683)*. (Istorijski Institut, posebna izdanja. Institut d’histoire, monographies, 18.) Beograd, 1974, 262; Aleksandar Fotić, Yahyapaşa-oğlu Mehmed Pasha’s *evkaf* in Belgrade. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2001) 440. Hajlok arra, hogy Pecsevi kissé pontatlanul volt informálva, vagy Jahjapasazáde Mehmed szolgálati helyét, vagy a klisszai bég nevével tekintve. (S akkor még nem szoltunk a máshonnan ismeretlen Szolak [’balkezes’] becézéséről.)

²⁵ Ha csakugyan róla van szó (ld. alább), akkor legkorábban 1544-ből van rá adatunk, amikor éppen klisszai bég. Vö. Markus Köhbach, *Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, 1994, 262/246. jegyzet.

²⁶ *Tarih-i Pecsevi*, [Isztanbul], é. n. I. 194. – Talán nem fölösleges kitérni arra, hogy Pecsevi kritikái kiadása még várat magára. Számos kéziratban maradt ránk, nem lesz egyszerű elkészíteni, ha egy vagy több kutató rászánja magát. A Marmara Egyetemen született pár szakdolgozat a krónika bizonyos részéről, köztük az egyikben megtalálható a most idézett passzus. Az átírt, tehát a disszerens szerint pontosabb változatban „Szolak Mehmed” (sőt Veli bég is!) Vuszúli néven bukkan fel, a párhuzamosan használt kódexben pedig Jahjalu és Havlúli/Hulúli (?) előzésekkel Mehmedként. Ld. Bihter Gürişik, *Pecevi tarihi (46^a–80^a, metin, dizin, özel adlar sözlüğü)*. Yükek lisans tezi (Marmara Üniversitesi). İstanbul, 2005, 111–112, 546. felvétel/76v, 584. felvé-

Sajnos ez az elbeszélés több tekintetben is homályos. Sem az időpontok, sem a szereplők nem foghatók meg kétséget kizáróan, ahogy azt az iménti jegyzetek is mutatják. A levéltári források pedig egyáltalán nem igazolják, hogy 1580 előtt létezett volna közigazgatási egység ezzel a névvel (márpedig Pecsevi második „leválasztása” erre utalna).²⁷ Mindenestül azért mégsem lehet elvetni, hogy volt némi alapja a krónikás információjának, de ha létezett is korábban ilyen szandzsák, az olyan hamar megszűnt, hogy nem maradt hivatalos nyoma.²⁸ Csupán a „Kirka folyón túl” emlegetnek többször szultáni birtokokot, de a Klisszai szandzsák részeként. Ez utóbbi alkormányzóság 1550. évi összeírásában 107 230 akcse származott ezekből.²⁹ 1559-ben kétszer is felbukkannak az ottani uralkodói hászok (kincstári jövedelmek),³⁰ 1566 lelegején pedig egyszer.³¹ 1576-ban arról értesülünk, hogy a Kirkán túli, illetve a velenceiektől a kotári régióban elhódított vidék kincstári bevételeit egy Ali nevű személy 600 000 akcséért bérelte, ami nem alacsony summa.³² A Kirkán túli terebélyesedő hódítások és a növekvő bevételek adhatták – a mindig fontos katonai megfontolások mellett – az ötletet az új szandzsák létrehozására.³³

tel. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteményében őrzött egy 17. századi és két 18. századi kópiában is rendre Jahjalu Vuszúli Mehmed/Mehemmed bég szerepel, Veli bég egyikben sem. Vö. O. 217, fol. 39v, O. 355, fol. 49r és O. 405, fol. 85r (ebből a kódexből hiányzik a Memi béget említő mondat). A „gúnyolta/kritizálta” szó helyén három verzióban is „támadta” áll. Mindez némi óvatosságra int a nyomtatott szöveg megbízhatóságát illetően.

²⁷ Lényegében erre a következtetésre jutott Šabanović is (*Bosanski pašaluk*, 73–74).

²⁸ Kirjai szandzsákkal nem találkozunk sem az 1543-as esztergomi hadjárat kimutatásában (Mehmet İpçioğlu, Kanunî Süleyman'ın Estergon [Esztergom] seferi 1543. Yeni bir kaynak. *Osmanlı Araştırmaları* 10 [1990] 137–159), sem a két korai, 1544–1545-ből, illetve 1552-ből származó *mühimme defteri* anyagában (Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951–952 tarihli ve E-12321 numaralı mühimme defteri*. [Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi serisi, 7.] İstanbul, 2002; Dávid Géza–Fodor Pál, „Az ország ügye mindenek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei [1544–1545, 1552]*. „*Affairs of State Are Supreme*”. *The Orders of the Ottoman Imperial Council Pertaining to Hungary [1544–1545, 1552]*. Budapest, 2005; Uők, „Ez az ügy fölöttébb fontos.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei [1559–1560, 1564–1565]*. „*This Affair is of Paramount Importance*”. *The Orders of the Ottoman Imperial Council Pertaining to Hungary [1559–1560, 1564–1565]*. Budapest, 2009.

²⁹ *Opširni popis Kliške sandžaka iz 1550. godine*. Obradili Fehim Dž. Spaho–Ahmed S. Aličić. Sarajevo, 2007, 1–22 (és az első oldal előtti faksimile: itt is a „Kirka folyón túl” kifejezést használták). A végösszeg a 22. oldalon.

³⁰ Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivindeki, 72, 79.

³¹ *5 numaralı mühimme defteri (973 / 1565–1566) <Özet ve İndeks>*. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 21. Dîvân-ı Hümâyûn sicilleri dizisi, II.) Ankara, 1994, 136, Nr. 776.

³² Kornelija Jurin Starčević, Krajiške elite i izvori prihoda: primjer Jadranskog zaleda u 16. i 17. stoljeć. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 55 (2006) 256.

³³ Rövid leírások róla: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Sarajevo, 1959, 73–76, 226–227; Nenad Močanin, *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. Preispitivanja*. Zagreb, 1999, 40. – A szandzsák 17. század eleji,

Az első kirkai bég korábbi posztjai

Kibogarászható-e, hogy milyen poszto(ka)t töltött be az első „igazi” kirkai bég, mielőtt unai kapudán lett? Ezzel kapcsolatban több nehézség merül fel: 1. a neve, Mehmed, igen gyakori volt; 2. ennek kicsinyítő képzős Memi (Sah³⁴) változatát rendszertelenül használták, a hivatalos dokumentumokban is;³⁵ 3. új helyre történő kinevezéskor nem tüntették fel következetesen az előző szolgálati helyet; 4. a különböző források ellentmondani látszanak egymásnak.

Az egyeztetést nehezíti, hogy számolnunk kell azzal, hogy az általunk keresett Mehmed időnként Memi vagy Memi Sah néven is feltűnhet. Tény, hogy elvben a törökök minden Mehmedet becézhettek Meminek (bár hivatalos anyagokban nem számítanánk arra, hogy váltogassák a két formát, egyszer-mászor mégis ez történik). Az is elvárható lenne, hogy esetünkben a Sah elemet akkor is feltüntetik, amikor a Mehmed változatot használják, erre azonban nincs példánk.³⁶ A Habsburg levelezők és jelentők viszont azt jegyezték le jól-rosszul, amit hallani véltek, mind Mehmed, mind Memi (Sah) esetében.³⁷ A továbbiakban ezen tényezőket szem előtt tartva keresünk olyan személyeket, akikről feltehetjük, hogy esetleg belőlük lett kirkai bég.

jelmagyarázatok nélküli térképét ld. Marko Šarić, Društveni odnosi i previranja u sandžaku Lika-Krka u 16. i početkom 17. stoljeća. *Diplomska radionica* 1 (1999) 77. Átvette: Drago Roksandić, *Triplex Confinium, ili o granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500–1800*. Zagreb, 2003, X (a térképeknél).

³⁴ Ez a látszólag magas rangra utaló elem egyszerűbb embereknél is felbukkan. Például több *emint* (biztos), hajóst és *rendszert* (itt talán kereskedő) is hívtak így: Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula, *Budai török számadáskönyvek (1550–1580)*. Budapest, 1962, 634 (mutató). Meg kell hagyni, nem ismerjük kellően az oszmán névadás kódolt üzeneteit, de az adott esetben – szemben Oszmán Sahhal, aki uralkodói sarj volt (vö. Dávid Géza, Egy szokatlanul magabiztos török főember: Oszmán Sah. *Keletkutatás* 2010. ősz, 121–125), s ezért kaphatta az említett utótagot – talán nem kell ilyen keresnünk, inkább csak egyfajta szokás lehetett a Memihez hozzátenni a Sah szót.

³⁵ Így *Arşiv Belgelerine göre Osmanlı'dan günümüze Türk-Macar ilişkileri / Török–magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig*. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 146.) Haz. Numan Yekeler et alia/szerk. Szepesiné Simon Éva–Schmidt Anikó. *İstanbul/Isztambul, 2016, 146–147.* (A kiadásba több hiba is csúszott.) Idézi: Sudár Balázs–Varga J. János–Varga Szabolcs, *Pécs története*. III. *A hódoltság korában (1543–1686)*. Főszerk. Vonyó József. Pécs, 63, 65; BOA, Mühimme defteri 15, p. 190, Nr. 1594 (1571. november 23.).

³⁶ Máskor és másutt viszont találni erre adatokat: 1520–1521-ben a tirhalai (görög Trikala), illetve 1527-ben az antebi (ma Gaziantep) bég nevét rögzítették Mehmed Sahként. Vö. M. Tayyib Gökbilgin, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları. *Beleten* XX/78 (1956) 278/133. jegyzet, illetve I. Metin Kunt, *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*. (The Modern Middle East Series, 14.) New York, 1983, 107.

³⁷ Az alábbiakban szereplő személyeknél is többször hibáztak, de mégis jól felismerhető, hogy mit akartak leírni.

I. A gabelai, boszniai és hercegovinai názir (názir – pénzügyi felügyelő), később boszniai defterdár

Visszatérve a fősodorhoz: 1565. augusztus 19-én az egyik pénzügyigazgatási parancsokat tartalmazó defter egymáshoz közeli két bejegyzésében olyan középkláderek szerepelnek, akik idővel esélyesek lehettek a posztra. A korábbi a boszniai és hercegovinai felügyelőnek, Mehmednek szóló parancs, amelyben kitöltetlen (meg nem határozott) mennyiségű ólom előteremtését kéri tőle a környék bányáiból.³⁸ Emellett egy datálatlan, de bizonyosan 1569 előtti levelet Mehmed maga szignált, ugyanezeket a funkciókat (tudniillik boszniai és hercegovinai felügyelő) tüntetve fel a végén.³⁹

Egy pár évvel korábbi, 1561. áprilisi oklevélben a gabelai (Bosznia-Hercegovina) kikötőbe érkező velencei/raguzai só eladásával foglalatосkodó pénzügyi felügyelőt (*nazirü'l-emval*) Memi Sah bégként említették.⁴⁰ Úgy vélem, ezek az adatok ugyanazt a személyt takarják.⁴¹ Ezt a feltételezést megerősíti, hogy 1577 végén vizsgálatot indítottak Memi Sah *názir* ellen, hogy a korábbi hadjárat idején megfelelően látta-e el feladatát Gabelában. Ezt 1583-ban megismételték, amikor ugyanő már boszniai defterdár volt.⁴² Ebből az is következik, hogy

³⁸ BOA, Maliyeden müdevver defter 2775, p. 133.

³⁹ Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivindeki, 127–128.

⁴⁰ Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivindeki, 37.

⁴¹ Behija Zlatar, Vakuf fočanskog nazira i zaima Mehmed-bega. In: *Vakufi u Bosni i Hercegovini*. Urednik Nedim Begović. Sarajevo, 2015, 209–217. Érvelését nem mindig könnyű követni, hivatkozásai pedig alkalmanként nem világosak. Egy helyen például ezt írja: *Jedan od najbogatijih vakufa u Foči u drugoj polovini XVI stoljeća osnovao je fočanski nazir i zaim Mehmed-beg, sin Ali-begov, kasnije i službenik visokog carskog dvora* „A 16. század második felében Focsa egyik leggazdagabb alapítványát a focsai *názir* és *zaim* (ziámet-birtokos) Ali bég fia, Mehmed bég, később udvari hivatalnok alapította.” Erre nézve az alábbi kiadványt idézi: *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*. I. Dešifririvo i sa osmansko-turskog jezika preveo i naučno obradio Ahmed S. Aličić. Sarajevo, 2014, 7. Ám ott csupán ennyi áll: „A magas udvar *müteferrikája* (udvaronca), Mehmed bég városnegyede.” Nem derül ki, miként kapcsolódik össze a két személy, honnan származik a többi tisztség és az apa neve. Ezt „Hadzsi Mehmed bég focsai *názir* és *ziámet*-birtokos” alapítványi okiratából tudhatjuk meg: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*. (Monumenta Turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, V. Serija, III. Vakufname, 1.) Sarajevo, 1985, 151; Muhamed A. Mujić fordítása. Az sem világos, minek alapján mondja, hogy az illető 1563–1564-ben boszniai alajbégként tevékenykedett.) – Hasonló bizonyítatlan elemek találhatók egy másik rövid biográfiában róla: Osman Lavić, Vakufljenje knjiga u Foči pod osmanskom upravom. In: *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, 266/5. jegyzet.

⁴² Vö. Nicolaas H. Biegan, *The Turco–Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*. The Hague–Paris, 1967, 156–157. – Többek között Zlatar (Vakuf fočanskog nazira, 213) szerint egy ideig temesvári defterdárként dolgozott volna. Utóbbi állítás nem igazolható, és sokkal valószínűbb, hogy a Biegan által bizonyított boszniai kincstárnoki tevékenysége nyomán kapta a „defterdár pasa” elnevezést. – Nem perdöntő, de érdemes ideiktatni, hogy Temesvárra 1584. február 16-án nevezték ki az

1580-ban nem teheték meg kirkai főnöknek. Ez a pénzügyi szakértő, akit bégként emlegettek ugyan,⁴³ de soha nem volt alkormányzó, 1585-ben halt meg.⁴⁴

2. A drávai kapudán

A másik 1565. augusztus 19-i dokumentumban az eszéki kádít, Muhi'd-dínt instruálják egy olyan beadvány kapcsán, amelyet a drávai kapudán, Mehmed, aki egyúttal a Boszniai, a Klisszai, a Zacsasznai,⁴⁵ a Pozsegai és a „Szerémszigeti” szandzsák felügyelője is volt, valamint három *emín*, Musztafa, Inehán és Szelim vitt az udvarba. Ők különböző időpontoktól kezdve az említett alkormányzóságok *mevkufát* (*mevkufat* – itt talán a hadjáratba nem menő szpáhik megváltási illetéke), a várak *mábejn* (*mabeyn* – a védők esetén az üresedés és az ismételt betöltés között megmaradt pénz) és a kincstári *bejtülmál* (*beytü'l-mal* – a hagyatékokból és a gazdátlan javakból származó) jövedelmek begyűjtésével foglalkoztak.⁴⁶ A bejegyzést idéző Nenad Močanin szerint itt „Gázi (Arnavt?) Mehmet bég”-ről lenne szó. Ezt semmivel nem támasztja alá, az eredetiben pedig csupán maga a rendkívül gyakori név szerepel, a *gázi* ('hitharcos') jelző nincs ott.⁴⁷ A szerző feltehetőleg Pecsevi krónikájából kiindulva tette oda kérdőjellel az 'albán' értelmű előnevet.

addigi budai defterdárt, Ahmedet, majd valamivel később, május 16-án a korábbi ruméliai *timár defterdárít* (a timár-adományok nyilvántartója), Behmenzáde Musztafát (ld. Kámil Kepeci tasnifi 262, p. 30), 1583 táján pedig Ali látta el ezt a feladatot (Velics Antal–Kammerer Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek. II. 1540–1639*. Budapest, 1890, 639, 732).

⁴³ Dzsámija feliratán mint „defterdár Memi Sah bég” jön elő. Ld. Mehmed Mujezinović, *Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko mjesta Bosne i Hercegovine. Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4 (1952–1953) 477.

⁴⁴ Zlatar, Vakuf fočanskog nazira, 214.

⁴⁵ A Csázma folyón túli területek. Másként Cserniki (horvát Cernik) vagy Pakráci (horvát Pakrac) szandzsáknak hívták.

⁴⁶ Maliyeden müdevver defter 2775, pp. 135–136. Vö. Močanin, *Kapudánságok*, 53/13. jegyzet (téves lapszámok – 125, 127 – megadásával). A Močanin által említett „[a szandzsákok] igen nagy értékű együttes állami adója beszédésével” kitétel pedig sántít, összegről ugyanis nincs szó a szövegben, és – mint látjuk – csak bizonyos kincstári javakra terjedt ki a megbízatás. *Emíni* funkciója sem volt, ahogy azt a szerző sugallja, hanem *názirként* alkalmazták. Az 1564-es dátum-megjelölés is hibás. Ezeket a részben félrefordított adatokat Močanintól átvette: Sudár Balázs, *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás*. Pécs, 2012, 99; Nedim Zahirović, *A Memibégovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. Korall* 13 (2012) 124.

⁴⁷ Močanin, *Kapudánságok*, 52–53. Minthogy a kiindulás sem áll erős lábakon, az a kijelentés sem megnyugtató, hogy „később ő lett a pozsegai szandzsákbég és egy egész határvidéki bég »dinasztiá« ősatya”. Pozsega bégjei között 1571–1572 (vö. Maliyeden müdevver defter 563, p. 48; Tapu defteri 486, p. 7) és 1584–1585 (vö. Kámil Kepeci tasnifi 262, p. 35) között két alkalommal működött egy Mehmed, de ő egy másik főember, nem hozható kapcsolatba a kisebb hajóhad parancsnokával.

Bár minden kétséget eloszlató adatom nekem sincs ezzel kapcsolatban, órála talán elképzelhető, hogy az egyik kapudáni posztot egy másikkal cserélte fel, majd kezdő béggé vált – alacsony jövedelemmel, egyelőre kissé behatárolt mozgástérrel.

Mehmed bég későbbi szolgálati helyei

A központi török nyilvántartás szerint Mehmed 1584. október 13-ig volt kirkai bég, ahonnan Esztergomba tették,⁴⁸ a helyére pedig Píri érkezett Kninbe.⁴⁹ Csak-hogy a valóság ennél bonyolultabb. Velencei panaszok nyomán ugyanis hamarabb letették, s már 1582 októberében Idrisz ült a helyén.⁵⁰ Őt pedig egy alig ismert kis alakulatba, a Krupa (ma Bosanska Krupa), Bužim, Zrin, Jezerski⁵¹ és Ostrožac (Nedim Zahirović azonosításai) településekről elnevezett szandzsákba irányították.⁵² Kérdés, hogy vissza tudott-e kapaszkodni a már jobban ellenőrzés alatt tartott előző állomáshelyére, s tényleg onnan ment-e Esztergomba.⁵³

Az Isztambulban vezetett kimutatás szerint az imént említett Píri béget Ali aga, korábbi boszniai *defter kethüdászi* (a ziámetek nyilvántartója) követte a Kirkai szandzsák élén 1586. november 25-étől. Amikor az ő ideje is kitelt,

⁴⁸ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 20.

⁴⁹ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 35. Az ebben a defterben Kirkára vonatkozó bejegyzéseket idézi: Tayyib M. Gökbilgin, Prof. Tayyib Okıç ve Bosna-Hersek tarihi, Bosna Eyaleti. In: *Tayyib Okıç armağanı*. Ankara, 1978, XLII.

⁵⁰ Venezia, Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea documenti turchi, Nr. 911; <https://asve.arianna4.cloud/patrimonio/a2ae2866-3647-4dea-adf0-b1d5ebd904ea/911-29-10-1582-07-11-1582> (2024. július 16.). Pedani katalógusa (*I "Documenti Turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia. Inventario della miscellanea*. A cura di Maria Pia Pedani Fabris. I. [Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Strumenti, 122.] Roma, 1994, 229–230, Nr. 911) alapján idézte Nedim Zahirović, Tragom jedne karijere: Halil-beg (Halil-paša) Memibegović od Like preko Jegra do Banje Luke. *Historijski zbornik* 70 (2017) 354/5. jegyzet.

⁵¹ Ez a megfélemtetés számomra kérdéses, de nem tudok épkezláb másik ötlettel előállni.

⁵² Zahirović, Tragom jedne karijere, 354 és 6. jegyzet. Ha jól értem a dokumentum szövegét, itt, azaz Krupa térségében éppen Idrisz volt az elődje. Ld. BOA, Timar ruznamçe defterleri 82, fol. 622v–623r. – Mellesleg jól kitoltak vele, mert 300 000 akcse elvi jövedelem helyett csak 200 000-et kapott, abból is 150 000 akcsét „defteren kívüli” településekből (a szöveges részben „a majd megtelepülő rájáktól (alattvalóktól)” kifejezés szerepel) várhatott, a többit egy bányából, amelyet talán Gvozdanszkóval (horvát Gvozdansko) azonosíthatunk. – Zahirović egy másik cikkéből (Nedim Zahirović, Idris Karačović, sluga Nikole Šubića Zrinskog, osmanski beg i paša. *Scrinia Slavonica* 21 [2021] 77–87) viszont kimarad az erre a posztjára való utalás.

⁵³ Áprilisban pedig olyan kószáló híreket rögzítettek, miszerint ez a Mehmed bég a Cserniki (az eredetiben *Zernikh*: ld. *Spomenici hrvatske krajine*. I. Sakupio i uredio Radoslav Lopašić. [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, 15.] Zagreb, 1884, 133) szandzsák vezetője lehet. Ezt az adatot idézte Nenad Močanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod, 2011, 131/243. jegyzet, tőle pedig Zahirović, A Memibégovicsok, 124/22. jegyzet.

megint Esztergomból küldték ide a béget, 1587. május 25-én.⁵⁴ A nevét, sajnos, lehangyták a feljegyzésben. Látszólag minden rendben van, csakhogy Esztergom alatt azonos dátummal azt olvassuk, hogy oda Memi (és nem Ali) kirkai szandzsákbéget rakták!⁵⁵ Ráadásul így értesültek erről a Habsburgok is: egy 1587. május 27-i utóirat szerint Oszmán esztergomi béget leváltották, utóda Memi „gergai” (= kirkai) előljáró lett,⁵⁶ úgy, ahogy az az udvari lista szerint 1584-ben történt. Bár az egybeesés különös, nehéz elképzelni, hogy a két oldal összebeszél, s átdátumozott egy eseményt. Inkább arra tippelve, hogy három évet csúszott az adott elképzelés megvalósulása. Ha így történt, egyelőre nem tudjuk, hogy Mehmed bég közben végig Krupa élén szolgált-e.

Ennek a csúszásnak a jele lehet, hogy 1588 júniusában és júliusában a Habsburg jelentések Memi Sah volt likai (kirkai) bégről beszélnek, mint aki hatalmas erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy elnyerje a boszniai beglerbégiséget.⁵⁷ Nem járt sikerrel, s végül szeptember táján Esztergommal kellett megelégednie.⁵⁸ Ez persze újabb csavar, hiszen még egy esztendővel később vagyunk. Pár levelét ebben a minőségében szignálta 1589 márciusa és októbere között,⁵⁹ ami egyértelműen a hivatalviselést jelzi.

A kortárs Gelibolulu Musztafa Áli (1541–1600) főműve szerint, amelyet 1591–1592 és 1599 között vetett papírra,⁶⁰ „Esztergom bége, Arnavud Memi bég” a hatvani béggel és a budai alajbéggel együtt részt vett a Ferhád budai beglerbég elleni 1590. szeptemberi zendülésben, amelyben a pasa életét veszítette.⁶¹ Ő tehát ugyanazzal az előnévvel szerepelteti az esztergomi béget, mint amelyet

⁵⁴ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 35.

⁵⁵ Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 20. Említi Fodor Pál, A váci „harmincad” és egy hódoltsági főember a 16. századból: Oszmán aga, cselebi és bég. *Történelmi Szemle* (2010) 336.

⁵⁶ Türkei I. Karton 61. Konv. 1. 1587. V.

⁵⁷ Türkei I. Karton 67. Konv. 1. 1588. VII; Türkei I. Karton 67. Konv. 2. 1588. VIII.

⁵⁸ Türkei I. Karton 67. Konv. 3. 1588. IX.

⁵⁹ Jedlicska Pál, XVI-ik századi török–magyar levelek Pálffy Miklóshoz. (A gr. Pálffy-család levéltárából.) *Magyar Történelmi Társ.* 3. sorozat 4 (1881) 692 (Nr. 4), 694 (Nr. 6), 697 (Nr. 13), 698 (Nr. 15). Idézi: Sudár, *Pécs története*, 81. Ő és Pálffy Géza (A Magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában. *Századok* 141 [2007] 1112) is Szokolovics előnevet tesz eléje, amely az adott forrásban nem szerepel. Pálffy Géza közlése szerint ő a *Regélő* című folyóirat 1835. évi kötetében találta így, ahol egy névtelenségbe burkolódzó szerző Esztergomról szóló folytatásos dolgozatában ekként olvasható a 637. oldalon. Az illető minden bizonnyal Pető Gergely (megh. 1629) krónikáját használta, s onnan vette kis módosításokkal a vonatkozó passzust. Ld. *Rövid magyar kronika. Sok rend-béli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettezett és irattatott* Petthő Gergelytől. Kassa, 1753 (reprint Debrecen, 1993), 131. Pető a jól értesült történétírók közé tartozik, ezért valószínűleg hitelt adhatunk szavainak, bár a pontos kapcsolat még tisztázandó.

⁶⁰ Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*. Princeton, 1986, 317–318 (<https://doi.org/10.1515/9781400854219>).

⁶¹ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühnü'l-ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet devirleri*. III. (Erciyes Üniversitesi yayınları, 121.) Kayseri, 2000, 556.

Pecsevi ragasztott a kirkai bégéhez. A kérdés az, hogy ez a személy azonos-e az alkormányzóság első irányítójával vagy sem. Én egyelőre inkább nemmel szavazok, minthogy nem bizonyítható az illető folyamatos kirkai szolgálata.

Látszólag a Habsburg követtel való barátságtalan szavai miatt, de a fentebiek értelmében talán a lázongásban való részvétele okán is, 1590. december elejére erről a posztjáról elmozdították, de nem tudni, hova került.⁶² (Habsburg információk szerint utódjául Márkházi Pált szemelték ki, aki Ibrahim bég néven vonult be az oszmán hatalmi elitbe.⁶³) Feltételezések szerint ő lenne a sziszeki csatában zvorniki (Ízvornik) bégeként elhunyt Memi,⁶⁴ de ez az azonosítás valószínűleg igazolásra vár.

A kirkai alkormányzó emlékét őrzi két egymást követő, ugyancsak némi fejtorést okozó bejegyzés a Boszniai szandzsák 1604. évi összeírásában, a lefcsei (bosnyák Livač, Lijevče⁶⁵) *náhi*jében. Az első egy kis *csiflik*ről (földbirtok) szól, a ma ismeretlen, akkoriban azonban átkelő- és vásárhelyként szolgáló „Kaletina falu”⁶⁶ közelében, amely 180 akcsét jövedelmezett.⁶⁷ A következő az elhunyt kirkai bég, Mehmed dzsámiját és a körülötte kialakult telepet taglalja. Valószínűleg ehhez tartozott az a karavánszeráj is, amely különböző utak csomópontján feküdt, így Budára és Temesvárra is el lehetett onnan jutni.⁶⁸ Ezzel kapcsolatban a meg nem nevezett kirkai bég 1598-ban azt terjesztette elő, hogy Memi bég építtette. Nehéz megítélni, hogy egy vagy két Mehmed/Memi bégről van-e itt szó. Volt, aki két személynek vette őket; a dzsámit Gázi Arnaud pasának, a szál-

⁶² Gustav Bayerle, *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda, 1590–1593*. (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, 101A.) Bloomington, [1972], 76, Nr. 34 (= Türkei I. Karton 74. Konv. 1. 1590. X–XII und s.d.).

⁶³ Türkei I. Karton 73. Konv. 1. 1590. V–VI. Életére ld. Sándor Papp, From a Transylvanian Principality to an Ottoman Sanjak. The Life of Pál Márkházi, a Hungarian Renegade. In: *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged*. 4 (2004), 57–67. Ebben az összefüggésben – a szandzsák megnevezése nélkül – Baranyai Decsi János krónikáját idézi, aki likai bégeként szól róla, ezek szerint megbízhatóan. Vö. *Baranyai Decsi János magyar históriája [1592–1598]*. Ford. stb. Kulcsár Péter. Budapest, 1982, 64.

⁶⁴ Sudár (*Pécs története*, 65, 300/202. jegyzet) erre Ijání krónikáját idézi (Câfer İyâni, *Tevârih-i cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs [Osmanlı–Macar mücadelesi tarihi, 1585–1595]*. Haz. Mehmet Kirişçiöglü. İstanbul, 2001, 25), és mellé teszi Istvánffy Miklós (*Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. III. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2009, 119) kissé homályosan fogalmazott értesülését. (A délszláv szakirodalomban is többnyire ezt az állítást találjuk.)

⁶⁵ Terület Banja Luka és Bosanska Gradiška vidékén.

⁶⁶ Alsógradiska/Ógradiska (horvát Stara Gradiška) környékén feketett, a Száva közelében. Az említett helyen már az Árpád-korban szedtek átkelési díjat; az út Orbáosztól (szerb Vrbas) az ismeretlen Schplatu földig vezetett. Ld. *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius hungaricus*. VIII. Szerk. Nagy Imre. Budapest, 1891, 361, Nr. 299.

⁶⁷ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. III. Obradila Amina Kupusović. Sarajevo, 2000, 518.

⁶⁸ *Opširni popis Bosanskog sandžaka*. III. 518–519.

láshelyet annak fiának tulajdonítva.⁶⁹ Egy másik kutató viszont úgy véli, hogy egy embert takarnak az adatok.⁷⁰ Ezt ebben a formában elég nehéz elképzelni, mert ha az 1530-as években mintegy 20 éves volt az illető (nem valószínű, hogy ennél ifjabban vitt volna vezető szerepet a harcokban), akkor 1593-ban 80 körül járt volna! Ilyen vénen már nyilván nem nyúlt volna fegyverhez, s vezetőként sem hinném, hogy számítottak volna rá.⁷¹ Ettől azonban nekem nem egyértelmű, hogy a dzsámi és a karavámszeráj két alapítótól származna, sőt amelletteszem le a garast, hogy mindkettő „tulajdonosa” ugyanaz a valaki, csakhogy ő az általam bemutatott – mint láttuk, felcserélhető nevű – első kirkai bég.

A pécsi Memi bég komplexum megalapítója

Bár nem egészen ide tartozik, jó lenne egyértelműen tudni, hogy ki volt a pécsi Memi bég komplexum létrehozója. Erről azonban nem maradt ránk dokumentum, így találgatnunk kell, több potenciális személy közül választva ki a legvalószínűbbet. Találunk-e motivációs okot az első kirkai bég esetében? A fentiek alapján nemigen, hiszen nem szolgált ebben a városban. Ezzel két Mehmed dicsekedhet: az első 1559–1561, a másik 1567–1571 között, majdnem négy éven át ténykedett itt, s mint láttuk, őt Memi Sahként is emlegették. Előbbiről kevesebb, utóbbiról több joggal gondolhatjuk – amint azt Sudár Balázs tette –,⁷² hogy dzsámit és fürdőt hozott itt létre, bár hivatalos jövedelme nem volt túlzottan magas. Vele kapcsolatban annyi bizonyos, hogy Nógrádból érkezett a Dunántúlra. Korábbi pozíciója és családi háttere egyelőre ismeretlen. Nem zárható ki, hogy ő volt előtte a drávai kapudán, de kicsit rövidnek tűnik az idő, hiszen 1565 augusztusa és 1567 novembere közé kellene beférnie az ottani működésnek. De

⁶⁹ Ismet Bušatlić, Vakufi na području medžlisa islamske zajednice Bosanska Gradiška. In: *Vakufi u Bosni i Hercegovini*. Urednik Mustafa Prljača. Sarajevo, 2018, 179.

⁷⁰ Zahirović, A Memibégovicsok, 123–125.

⁷¹ Némiképpen elbizonytalaníthat minket, hogy a Sziszeknél elhalálozott Memi, zvoniki bégről két kortárs is „öreg”-ként szól, az egyik horvát (*stari Memi beg Svornički*), a másik német (*des ... alten Memj beegs zu Suorinkh*) nyelven. Ld. *Spomenici hrvatske krajine*. I. 179, 182. – A jóval későbbi török krónikás, Musztafa Naíma (1655–1716) is Gázi Kodzsa Memi bégeként emlékezik meg róla (ld. Naímâ Mustafa efendi, *Târih-i Na'imâ*. [Ravzatü'l-hüseyin fi hulâsati ahbari'l-hafikayn.] I. Haz. Mehmet İpsirli. [Türk Tarih Kurumu yayınları, III/33.] Ankara, 2007, 61, 62). Az ő forrását nem sikerült kideríteni. Ezt a helyet idézi az arab betűs kiadásból: Alexis Olesnicki, Tko nosi odgovornost za poraz turske vojske kod Siska 20 ramazana 1001 godine (22. lipnja 1593)? Kritički pregled turskih izvora o Sisačkom boju u njihovoj uzajamnoj konsektivnoj vezi. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22–23 (1942/1) 169–170. Kérdés persze, hogy mit értettek ekkor „öreg”-en.

⁷² Sudár, *Pécs 1663-ban*, 93–99; Uő, *Pécs története*, 206.

ha netán mégis ő ment föl északabbra, akkor sem jutunk előbbre, mert a pécsi Memi 1571-ben eltűnik látókörünkől.⁷³

Összefoglalva: a kirkai bég és a Memibegovicsok kapcsolata, illetve a pécsi alapítványok létrehozója összefüggésében az alábbi főbb variációk adódnak:

1. Mehmed drávai kapudánból (1565-ből adatolható) unai kapudán lesz (1580 előtt), aztán kirkai (1580), krupai (1582), újra kirkai (1584 körül), majd esztergomi (1584 vagy 1587) bégeként viszi az ügyeket, és zvorniki bégeként hal meg (1593).

2. Mehmed drávai kapudán (1565) előbb Nógrádba, majd Pécsre (1567) kerül. 1571-ben szem elől vész. Felvethető, hogy 1584-ben vagy 1587-ben belőle lesz esztergomi *mírliva*, miután rövid időre kirkai vezető volt. Ekkor ő lehet az, aki elesik Sziszeknél. Ebben az esetben viszont Pecsevi téved abban, hogy neki hozták létre a Kirkai szandzsákat.

3. Elméletileg elképzelhető, hogy a Kirkai szandzsákban több Mehmed követi egymást: az első 1580-tól 1582-ig szolgál ott, a második 1584 körül, a harmadik 1587 előtt. A központi nyilvántartásban a két utóbbinak nincs nyoma. Nem valószínű, hogy két különböző személy is elkerülte volna az írkokok figyelmét, ezért feltehető, hogy két Mehmednél/Meminél több nemigen működhetett itt ebben a rövid időszakban. Ha viszont csak egy ilyen nevű béggel számolunk, akkor a Krupába áttett vezető rövid időre (egyszer, kétszer?) visszatért Kninbe. Mindenesetre a kortársak, mind a törökök, mind a Habsburgok Mehmedet/Memit gyakran kirkai bégeként emlegették, ami nekem azt sugallja, hogy ugyanarra a személyre gondoltak. Ő jól ismert volt felsőbb körökben, de nem csak ott, hiszen még egy versezetbe is bekerült, amely a Sziszeknél vízbe fulladtak között sorolja fel,⁷⁴ és 1598-ban is őt említik („Memi kirkai bég”), nem pedig a fiát, az utóbbi által emelt torony kapcsán, amelyet a velenceiek le óhajtottak bontani.⁷⁵

4. Bármennyire is megkönnyítené a dolgunkat, nem látok olyan adatot, amelyik egyértelműen Memi (Sah) kirkai bég fiára/faira utalna. Ibrahim és Halil bég kapcsán szerepel ugyan a Memibegovics kitétel,⁷⁶ de nem világlik ki, hol tevékenykedett az apjuk.

⁷³ Itt utalnom kell arra, hogy az ezt az időszakot lefedő forrásunkból, azaz a Maliyeden müdevver defter 563-ból sajnos hiányzik Rumélia java része, pedig Memi feltehetően ebben a régióban folytathatta a pályáját, hacsak meg nem halt; a hidzsra szerinti 979-es év vonatkozó hónapjait tartalmazó 15-ös számú *mühimme defter*iből (a szultáni tanács jegyzőkönyvei) pedig – ellentétben a korábbi, szintén tévesen besorolt *ruúsz-defter*ikkel (a kinevezéseket és kiutalásokat röviden tartalmazó jegyzék) – hiányoznak a magas rangú kinevezések.

⁷⁴ Olesnicki, Tko nosi odgovornost, 155.

⁷⁵ *Inventory of the Lettere e scrittura turchesche in the Venetian State Archives*. Ed. by Maria Pia Pedani. Based on the Materials Compiled by Alessio Bombaci †. Leiden–Boston, 2010, 183, Nr. 771.

⁷⁶ A Sudár által (*Pécs 1663-ban*, 95/261. jegyzet) idézett irodalomban (az általa említett Ibrahim bin Meminbeg alakot viszont egyikben sem találom, olasz szövegben kicsit váratlan is lenne).

5. Az 1530-as évek Memi Sah bégjére egyértelmű levéltári bizonyítékot nem sikerült találni, ami elgondolkodtató, még akkor is, ha igaz, hogy ebből az időszakból meglehetősen kevés irat maradt ránk.⁷⁷ Azt is le kell szögeznünk, hogy – miként fentebb Aranid Mehmed kapcsán is kitértem rá – az igen valószínűtlen, hogy ez a korai személy valamikor bég lett volna, majd visszalépett a *ziámet*-birtokosok közé, hogy aztán újra *mírliva* legyen.⁷⁸

Összességében az egyik leszűrhető tanulság számomra az, hogy a 17. századi krónikásoknak a 16. század korai évtizedeire vonatkozó információit talán még nagyobb óvatossággal kell kezelnünk, mint eddig tettük, még akkor is, ha esetenként meglepően jól tájékozottaknak tűnnek. Ezért amikor csak lehet, a levéltári anyagra kell támaszkodnunk. Másfelől a délszláv munkák gyakran egymást ismétlő, pontos időponthoz nem kötött állításainak megbízhatóságához is többször fér kétség. Harmadszor: a Kirikai szandzsákkal összefüggésbe hozható, hol Mehmed, hol Memi vagy Memi Sah néven szereplő személyek közül nehéz megnyugtatóan kiválasztani, melyikük szolgált ott, s ha igen, met-től-meddig, illetve melyikük a Memibegovics klán megalapítója. Ennek az az oka, hogy az archivális források sem elég egyértelműek és részletgazdagok, s nincsenek is teljesen kiaknázva. Főleg a *timár rúznámcseszik* (a különböző birtokadományokat szandzsákonként rögzítő naplók) bejegyzései között bújhatnak meg még olyanok, amelyek segíthetnek a tisztázatlan kérdések megválaszolásában. A fentiek remélhetőleg helyesen mutattak rá azokra a meglévő, illetve még hiányzó láncszemekre, amelyek a Kirikai szandzsák korai éveinek pontosabb megrajzolásához és az ott működő alkormányzók kilétének vitán fölüli álló megállapításához vezethetnek.

⁷⁷ Újabbban Göksel Baş talált egy bejegyzést, amelyben Arnavudzáde Memi cselebi szerepel egy 1535 októberéből származó listában (BOA, Tapu defteri 523, p. 973). Az előnév alapján a nevezett kutató felveti, hogy esetleg azonos a minket érdeklő személlyel.

⁷⁸ Talány, hogy Šabanović minek alapján vélte – amint azt tőle némi gyanakvással idézi Zahirović (A Memibegovicsok, 124) –, hogy szerémi, pozsegi és pakeráci bég is lett volna.

The creation of the *sancak* of Kirka and its first *bey*

Géza DÁVID

A succinct note from January 8, 1580 (İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Kâmil Kepeci tasnifi 262, p. 26 or 28) contains information on the creation of a new *sancak* beyond the river Krka and in the Kotar and Krbava regions. As its first *mirliva*, Mehmed, the *kapudan* of the river Una is appointed with a modest sum of 200 000 *akçe hases*. His earlier career is difficult to detect; there are various possible “candidates”, none of them can uninterruptedly followed. Consequently, it is somewhat risky to vote for any of them. We have to wait until further decisive pieces of information come to light. However, the alternatives presented will be hopefully useful for the identification.